

I.YUSUPOVNIŃ LIRIKALIQ SHIĞARMALARDI AWDARMALAWDAĞI ÓZINE TÁNLIK QÁSIYETLERI

Ubayxanova Miywagúl

Berdaq atındağı QMU doktoranti

Elektron mánzil: ubajhanovamiuagul@gmail.com Tel nomer: 99 950 98 60.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12108279>

Annotatsiya. *Ibrohim Yusufov she'r uslubi, o'z ovozini qo'llagan musiqa sohiblaridan biri edi. Xususan, uning lirik she'riyati Qoraqalpoq she'riyatini janr va poetik jihatdan tashqari ham boyitgan. Shoirning hikoyalari va tarjimalari ko'plab olimlarni adabiyotga jalb qilgan.*

Uning sandiqida shoir she'riyatidan tashqari shoir taassurotlari, musaffo tuyg'ular she'riyatga muhrlangan. Adabiyotga oid ilmiy jurnal, maqola va to'plamlarda shoir va badiiy tarjimon I.Yusupovning she'riy asarlari haqidagi ijobiy mulohazalar ko'p uchraydi.

Tayanch so'zlar: *she'r uslubi ustalari, tarjimon, she'rlar, I.Yusupov laboratoriyasi, rus mumtoz adabiyoti, Pushkin, Lermontov, lirik asarlar, tarjimaning o'ziga xosligi.*

I.YUSUFOV 'S UNIQUE QUALITIES IN TRANSLATING LYRICAL WORKS

Abstract. *Ibrahim Yusufov was one of the masters of poetry style, one of the masters of music who used his own voice In particular, his lyrical poetry has enriched the poetry of Korakalpok, beyond the genre and the poetic aspect. The stories and translations of the poet have attracted many scholars to literature. In his box, the impressions of the poet, the pure emotions, have been engraved in poetry, except for the poetry of the poet. Favorable comments about poetic works by the poet and artistic translator I.Yusupov are often mentioned in scientific journals, articles and collections related to literature.*

Key words: *masters of poetry style, translator, poems, I.Yusupov's laboratory, Russian classic literature, Pushkin, Lermontov, lyrical works, the peculiarity of the translation.*

УНИКАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА И.ЮСУФОВА В ПЕРЕВОДЕ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация. *Ибрагим Юсуфов был одним из мастеров поэтического стиля, одним из мастеров музыки, использовавших собственный голос. В частности, его лирическая поэзия обогатила поэзию Коракалпока, выходя за рамки жанра и поэтического аспекта.*

Рассказы и переводы поэта привлекли к литературе многих ученых. В его шкатулке впечатления поэта, чистые эмоции запечатлены в поэзии, за исключением поэзии поэта. Положительные отзывы о поэтических произведениях поэта и художественного переводчика И.Юсупова часто упоминаются в научных журналах, статьях и сборниках, посвященных литературе.

Ключевые слова: *мастера поэтического стиля, переводчик, стихи, лаборатория И.Юсупова, русская классическая литература, Пушкин, Лермонтов, лирические произведения, особенность перевода.*

Óziniń shayırlıq stili, óz hawazı menen iz qaldırğan sóz zergeriniń biri – bul Ibrayım Yusupov boldı. Ásirese, onıń lirikası qaraqalpaq poeziyasın tematikalıq, janrlıq hám kórkemlik jaqtan ádewir rawajlandırdı. Shayırdıń dóretpeleri, sonıń ishinde awdarmaları arqalı kóp oqıwshılar ádebiyatqa ıqlas qoydı. Onıń dóretiwshiliginde ómirден алған tásirler, pák sezimler

poetikaliq jaqtan ózgeshe poetikalıq usıllarda jırlandı. Ol mádeniyatqa, kórkem ádebiyatqa, kórkem ónerge bolǵan dóretiwshilik qatnasların ózgerip, ózi súwretlep otırǵan turmıs waqıyaların jańasha ideyalıq hám estetikalıq ólshem tiykarında dóretken edi. Shayırdıń bul jetiskenlikleri óz-ózinen bolǵan emes, olardıń ózinen aldınǵı sóz ustalarınıń shıǵarmaların úyreniwi, úlgi alıwı talant qırlarınıń qayralıwına túrtki bola aldı. Shayır hám kórkem awdarmashı I.Yusupov awdarǵan poeziyalıq shıǵarmalar tuwralı unamlı pikirler ilimiy jumıslarda, maqalalarda hám hárqıylı ádebiyatqa tiyisli bolǵan jıynalıslarda kóp ayılǵanı belgili. Solardıń arasında onıń awdarma islewdegi sheberligine «Ámiwdárya» jurnalında sın pikir bildirgen ádebiyatshılar da boldı.

Solardıń biri G.Nuratdinovanıń maqalasın oqıp kórip, maqala avtorı durıs bahalamaǵanın sezdik. Ol óz maqalasında tómendegi pikirlerdi bildirgen; «Qaraqalpaq awdarmashıları Pushkin poeziyasın awdarıwda birden awdarıwdıń úsh procesin ámelge asırıw wazıypası turdı.

1. Bir tilden ekinshi tilge
2. Belgili bir tariyxiy dáwirde, túp nusqa dóregen dáwirde ekinshi dáwirge yaǵniy túp nusqadan awdarılǵan dáwirler
3. Belgili bir mádeniy ortalıqtan ekinshi bir mádeniy ortalıqqa awdarıw.

Menińshe, bul úsh awdarıwdı da birden hám tolıq ámelge asıra alǵan I.Yusupov boldı.

Bul tosınnan bolǵan nárese emes, álbette, sebebi I.Yusupov poeziyasında gózzalıqtı Pushkin sıyaqlı túsiniw bar.¹- dep jazadı ol hám dawam etedi, -

...Degen menen I.Yusupov tárepinen dóretilgen awdarmalardıń sapası bir qıylı emes, bási bir awdarmalarda tolıq sapalı awdarılıw támiynlense, al geybir awdarmalarında qosıqtıń bir kupletlerinde ekinshisine salıstırǵanda kórkemlik jetispeydi.” Bunnan soń maqala avtorı “Moıytumar” hám “Men sizdi súygen edim” qosıqlarınan mısallar keltirip ótken hám sın pikirlerin bildirgen. Bıraq, bizińshe, bul awdarmadan tapqan kemshiligi orınsız. Pikirimiz tiykarlı bolıwı ushın G.Nuratdinovanıń jazǵanlarınan mısallar keltiremiz: “...sebebi tómendegidey etip bayanlaǵan:

Я вас любил: любовь ещё быть может,
В душе моей угасла не совсем.²

Bul qatarlar:

Sizdi súygen edim, bálkim ele de,
Yadıma túskende ańsarım awar.³

-dep berilgen. Túp nusqadaǵı “Я вас любил” degen sózler “Siz” dep awdarılǵan. Bul óz gezeginde awdarmada lirik qaharmannıń ishki sezimleriniń anıq ashılmawına sebepshi bolıp tur.

Sebebi, awdarmada rus lirikası menen qaraqalpaq lirikasınıń ayırmashılıqların esapqa almaǵan. Al, qaraqalpaq lirikasında lirik qaharman óz ashıǵına “Siz” dep aytpaydı. “Siz” sóziniń ornına qaraqalpaq sózi bolǵan “Sen” sózi qollanılganda, awdarma biraz tásirli shıqqan bolar edi.” – dep óz maqalasında keltirgen edi. Shayır Ibrayım Yusupov bunday “kemshilikti” ańǵarmay qalıwı múmkin emes, sebebi ol shayır jan dúnyası menen ruwxıy sırlas. Ekinshi tárepten, awdarma jumıslardı qaraqalpaq xalqına, onıń dástúrlerine, psixologiyasına beyimlestirsek, onda sol xalıq wákiliniń stili, óz xalqınıń milliy koloriti sáwlelenbey qaladı.

¹ Г.Нуратдинова. «Әмиўдәрәя» журналы 9-сан, 1990.

² Пушкин А. Избранные сочинения. «Академия», 1990. 73- бет

³ Юсупов И. А.С.Пушкин хэм қосықлар. Н. “Қарақалпақстан”. 1985. 22- бет

Qosiqta qollanilgan “Siz” sózi ashıq adamnıń óz súyiklisine húrmetti, múlayimlikti de bildirip kelgen, al Ibrayim Yusupov shayırlıq, dilmashlıq mádeniyatti saqlap, sol qálpinde “Siz” dep orınlı qollanğan. Demek, I.Yusupovtıń qosıqtaǵı mánisti durıs ańlaǵanı, jeke awdarmashı sıpatında hám intellektual shayır sıpatında poetikalıq qatnas jasaǵanlıǵın sezemiz.

Belgili alım S.Axmetov kórkem shıǵarmanıń payda bolıwın ana qursaǵındaǵı ayı, kúni jetken náresteniń jarıq dúnyaǵa shıǵıwı menen salıstıradı.⁴ Bul bahalı pikirdi kórkem awdarma tuwralı da aytıwımız múmkin. Oǵan qoyılatuǵın talaplar hám kriteriyalar júdá joqarı bolıwı tiyis.

Tek ǵana bilingvizm (eki tildi biliw) jetkiliksiz. Awdarmashı til menen birge tariyx, mádeniyat hám sol xalıq psixologiyasınan da tereń bilimge iye bolıwı kerek.

Biziń ilimiy jumısımızdıń obyektı sıpatında tańlap alınǵan “Máńgi bulaqlar” toplamın tallap otırıp, onıń magistrlıq dissertaciya ushın kólemi, analiz etetuǵın materiallarınıń kóp ekekin bayqadıq. Sebebi, ondaǵı barlıq avtor hám olardıń kórkem awdarmaların ashıp beriw ushın kólemi tárepinen úlken ilimiy izleniske, sonıń menen birge qaraqalpaq awdarma ádebiyatı ushın da úlken jańalıqqa tola bolıwı anıq. Sonlıqtan, biz bul izertleniwdi kútip turǵan temanı dawam etiwdi óz aldımızǵa maqset etip alǵanbız.

Tatar xalqınıń ullı aǵartıwshı shayırı Ǵabdulla Toqay dóretiwshılıǵı qaraqalpaq ádebiyatına da jetip kelgen, qaraqalpaq oqıwshılarına jaqınnan tanıs bolǵan. Onıń toplamları qaraqalpaq tilinde eki márte 1960, 1981-jılları baspadan shıqqan. I.Yusupov “Máńgi bulaqlar” toplamında Ǵabdulla Toqaydıń shıǵarmaların qaraqalpaqshalaǵanda hám tatar hám rus tilindegi nusqaların teńnen úyrene otırıp awdarǵan bolıwı múmkin degen boljawǵa kelip otırmız. Sonday-aq, biz I.Yusupovtıń qızı A.Yusupovadan da usı toplamdaǵı awdarmalar haqqında soraǵanıımızda da, ol ákesi I.Yusupov tek ǵana rus tilin emes, arab-parsı tillerin de bilgenin, úy kitapxanasında dúnya júzlik ádebiyat wákilleriniń kitapları bar ekenin, shayırdıń barqulla olardı oqıp otıratuǵınlıǵı haqqında aytıp berdi. Biziń shamalawımızsha, I.Yusupov tatar shayırı Toqay qosıqların qaraqalpaqshalaǵanda Toqaydıń rus tiline awdarılǵan qosıqlarınan da az da bolsa paydalanǵanı seziledi. Máselen, I.Yusupov awdarǵan Toqaydıń “Muhabbat” qosıǵın V.Rojdestvenskiy awdarması menen salıstırıp kóremiz:

Jer jasarmas, gúl ashılmas túspey jamǵır tamshısı,-15

Qaydan alsın qosıqtı, shayır bolmasa ilhamshısı? -16

Bir gózzaldan, aytıńız, qaysı shayır ruwhlanbaǵan,-15

Bayronıń, Lermontovıń ba, Pushkiniń be - qaysısı? -15

Mázi bir kesek etten ibarat júrek degen,-14

Para-para kespese, ıshqı-muhabbat qayshısı,- 15

Yar - tisiniń ǵawharınan tutandırdım bul qosıqtı,- 16

Al endi aytıń bunıń hinjiden kem qay túsi,-14

Bul tatar shayırların artqa tarıwdır bálkim, -14

Aydasın alǵa olardı shın muhabbat qamshısı.-15

Muhabbatıń bir ǵarip gedayı bolsań jeter,-14

Waz keshiw múmkin “Bol - dese, dúnya húkimdarshısı”-15

Ah, qanıńday lázzetli jasırın azap, jasırın kúyiw,-17

⁴ Axmetov С. «Эмиўдэрья» журналы 2-сан, 1990.

Barma eken sıra bunin menen bóten ańlawshısı?-16

Bizden ilgeri ótken ashıqlar, yar bolǵaysız,-14

Qayda Farxad benen Májnún, - mendur tańırqawshısı.-15

Eki awdarmanı salıstıra otırıp, olardıń formalıq strukturasına dıqqat awdardıq. Sebebi, qosıqtıń ırǵaǵı da onıń formasın támiynleydi. Eki awdarma da kórkem awdarma dárejesine kóterilgen, biraq rus tilindegi awdarma hám formalıq jaqtan hám mazmunı jaǵınan oǵada shireli, naǵıslı bolıp kelgen. Qálegen oqıwshını qayta-qayta oqıwǵa shaqıradı. Rus tilindegi awdarmanıń buwınlarınıń hámmesi 15 buwınnan ibarat bolıwı da, uyqastı da durıs bere alıwı da rus tilindegi kórkem awdarmaǵa qosılǵan úlesi. Sebebi, filologiya ilimleriniń kandidatu Á.Nasrullaev “Ámiwdárya” jurnalında járiyalǵan “Poeziyanıń awdarması da poeziya bolıwı kerek” degen maqalasında: “...bul jerde poeziyanıń awdarması da poeziya bolıwı ushın dilmashqa sol eki-úsh tildi biliwde azlıq etedi, eń tiykarǵısı sonıń menen/ birge shayırlıq talantqa iye bolıwı kerek.

Bunisız poeziyanıń awdarması da poeziya bola bermeytuǵını málim,” – dep tosınnan aytpaǵan.

Не бывать цветам и травам, если дождик не пойдет.-15

Что ж поэту делать, если вдохновенье не придет?-15

Всем известно, что, знакомы с этой истиной простой,-15

Байрон, Лермонтов и Пушкин вдохновлялись красотой.-15

От зубов твоих слепящих я стихи свои зажег.-15

Разве жемчугу морскому уступает жемчуг строк?-15

Ведь пока не искромсает сердца нам любви клинок,-15

Что такое наше сердце? — Просто мускулов комок.15

Всех сородичей-поэтов я оставлю позади.-15

Бич любви, свисти нещадно и вперед меня веди!-15

Я б от царства отказался. Что мне толку в царстве том? -15

Чем над миром быть владыкой, лучше стать любви рабом.-15

О, как сладки муки эти, муки тайного огня!-15

Есть ли кто-нибудь на свете понимающий меня?-15

Нет! Со мной из всех влюбленных не сравнится ни один.-15

Я люблю стократ сильнее, чем Фархад любил Ширин.-15

Ǵ.Toqaydıń 120 dan artıq shıǵarmaları 17 tilge awdarma islengen bolıp, eń birinshilerden bolıp rus ádebiyatında A.Axmatova, B.Lipkin, V.Rojdestvenskiy siyaqlı shayırlar awdarǵan⁵.

Ǵ.Toqaydıń “Shayır” qosıǵınıń tıp nusqası, rus tilindegi S.Lipkin, qaraqalpaq tilindegi I.Yusupov hám ózbek tilindegi Mirtemir awdarmaların óz-ara salıstırıp kórkem awdarmada I.Yusupov qay dárejede avtor menen básekige túskenin kóremiz.

I.Yusupov awdarması:

Jıllar ótip, waqtım jetip **qartaysam da,-12**

Bel búkireyip, halımnan men taysam da,-12

Kewilim qalar jas kúyinde, hesh **qartaymas,-13**

⁵ <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvedeniya-gabdully-tukaya-v-interpretatsii-gaya-sabitova/viewer>

Janim meniñ jabırqamas, haldan taymas.-12

Mirtemir awdarması:

Yillar otib, umr kechib **bel bukilsa**,-11

Qarib qolsam, darmon ketsa, tish tókilsa.-12

Kónglim mening yosh qolǵusi, hech **qartaymas**,-12

Irodam hech sinmas, aslo **holdan toymas**.-12

Lipkin awdarması:

Пускай состарюсь я, беспомощен и сед,-13

И стан согнется мой под грузом трудных лет,-12

Душе состариться не дам я никогда,-12

Она останется сильна и молода.-12

Тоқай jazǵan variantı:

Еллар үтеп, бара торгач картайсам да,

Бөкрем чыгып бетсә дә, хәлдән тайсам да, —

Күңлем минем япъ-яшь калыр, һич картаймаз;

Жаным көчле булып калыр, хәлдән таймас⁶

Original tekstniñ 3 túrli awdarmasın oqıp, olardıñ hárbiriniñ ózine tán ırǵaq penen suwǵarılǵanın bayqadıq. Bul jerde I.Yusupov qollanǵan sózlerge dıqqat awdaratın bolsaq rus tilindegidey “**Она останется сильна**” degen qatarlardı sol turısında “kúshli bolıp qaladı” formasında beriwge bolar edi, biraq I.Yusupov túrkiy tilleriniñ biri bolǵan tatar tilindegi túp nusqa menen de, máseleń, “**Жаным көчле булып калыр**, хәлдән таймас” dep jazılǵan qatardı qayta-qayta úyrenip, ózi tárepinen bunı “**Janım meniñ jabırqamas, haldan taymas**” degen qaraqalpaqsha sátlı awdarma islegenin kóriwimizge boladı.

Usı orında biz I.Yusupovtıñ qaraqalpaqsha, Mirtemirdiñ ózbekshe hám rus shayırı Semyon Lipkin awdarmaların Тоқaydıñ tatar tilindegi túp nusqa qosıq qátarları menen salıstırıp úyreniwdi maqul kórdik.

I.Yusupov awdarması:

Kókiregimde shayırlıq ot tursa janıp,

Qartaysam da kóterermen tawdı anıq.

Bolsa da dúnya kewilsiz, kúnler ayaz,

Shayır kewlinde **qıs bolmas, mudamı jaz**.

Mirtemir awdarması:

Ko'kragimda she'r otashi so'nmas hech ham,

Qarisam-da ko'targayman tog'ni bardam.

Ko'nglim kunduz kabi yorug', ko'klamday yosh,

Qish va qor yo'q, **shoir ko'ngli — mangu ko'klam**.

S.Lipkin awdarması:

Пока огонь стиха живет в груди моей,

Я годен для борьбы, я старости сильнее.

⁶ <https://shigriyat.ru/authors/tukai/77>

Ясна душа певца, весна в душе навек,
Она не знает зим, ей неизвестен снег.

Тоғай:

Күкрәгемдә минем шигырь утым саумы?!

Күтәрәм мин, карт булсам да, авыр тауны;

Күңлемдә көн һаман аяз — һаман да яз,

Шагыйрь күңлендә кыш булмый да кар яумый.

Bul qosıqtıń tıp nusqasın tapqanıımızdan soń tikkeley onıń bir neshe kórkem awdarmaları menen salıstırdıq. Sebebi awdarma jaqsı inversiya islengen, kórkem awdarmanıń talaplarına da juwap bere aladı. Sonday-aq, bir neshe awdarmalardı salıstırıw barısında I.Yusupov hám Mirtemir awdarmalarınıń formalıq jaqtan da bir-birine uqsas ekenin kóriwimizge boladı. Mısalı, “Shayır kewlinde **qıs bolmas, mudamı jaz**” hám “Qish va qor yo'q, **shoir ko'ngli — mangu ko'klam**”.

Rus tilindegi awdarması hám tıp nusqası birine jaqın: “Ясна душа певца, весна в душе навек” hám “Шагыйрь күңлендә кыш булмый да кар яумый”. Sebebi, S.Lipkin Тоғайdıń kóp ǵana qosıqların awdarǵan hám Ǵ.Тоғайdı ilajı barınsha anıq jetkeriwge háreket etken, hátte ayırım qosıqları sózbe-sóz de awdarǵan. I.Yusupov awdarmasınıń jáne bir kózge taslanǵan jeri “Bolsa da dúnya kewilsiz, kúnler ayaz” (Күңлемдә көн һаман аяз — һаман да яз,) degen qatarı, sebebi bul qatar rus, ózbek tilindegi awdarmasında da basqasha etip berilgen:

Bolsa da dúnya kewilsiz, kúnler ayaz,

Shayır kewlinde **qıs bolmas, mudamı jaz**

Kórkem awdarmanı logikalıq jaqtan da durıs baylanıstırıp, qosıqtıń mazmunın kishkene dóretywshilik qatnas jasap ashıp bergen.

Lirika - bul oǵada quramalı, analizleniwı qıyın, adamlarǵa tiygizetuǵın emocionallıq tásirini kúshli, sonıń menen birge olardıń eń názik sezimlerin túrtkileytuǵın ádebiy túr ekenligi ádebiyatshılar tárepinen moyınlanǵan. Onıń ele az izertlengen tamanları júdá kóp. Lirikadaǵı usınday obyektleriniń qatarına shayır sezimlerine tásir etiwshi nárese (повод) jatadı.⁷ Al, awdarmada shayır sezimlerine tásir jasawshı povodtı ańlaw hám onı jetkerip beriw ańsat emes, onıń ushın ádewir talǵampazlıq talap etiledi.

Demek, awdarma islewde joqarıda aytıp ótkenimizdey forma hám mazmun birligi, ásirese mazmunıń tolıq saqlanıwı awdarmashıdan talap etiletuǵın eń úlken hám juwapkershilikli wazıypa bolıp esaplanadı. Usı orında gruzin xalqınıń ataqlı sınıshısı, awdarmashı G.Gachechiladzenıń awdarma boyınsha aytqan “Kórkem awdarma - bul nusqanıń kórkemlik shınılıǵınıń súwretleniwı bolıp tabıladı”⁸ degen pikiriniń durıs ekenin moyınlaǵımız keldi.

⁷ Оразымбетов Қ. Таңламалы шығармалары. “Қарақалпақстан”. Н-2019. 58- бет

⁸ Бекбергенова Мария. Көркем аударма теориясы (оқыў қолланба). Нөкис, 2005. 13-бет